

викладач кафедри англійської
філології і перекладу
Київського національного
лінгвістичного університету

СОЦІАЛЬНЕ ТА ІНДИВІДУАЛЬНЕ В АПОКАЛІПТИЧНИХ РОМАНАХ ДЖ. УІНДЕМА Й ДЖ. КРІСТОФЕРА: КОФЛІКТ І ВЗАЄМОДІЯ

Однією з основ художніх творів є соціальний дискурс. Письменники занурюються в соціальні явища та процеси, що турбують соціум. Художній експеримент із уведенням у твір глобальних катастроф дає змогу відобразити соціальні явища, які зазвичай рідко себе виявляють, особливо це стосується небезпек соціального регресу. Творам Дж. Уіндема та Дж. Крістофера властива широка соціальна панорама: тут наявний не лише прямий акцент на низці соціальних явищ, а й значний художній соціальний фон. Автори порушують проблеми взаємодії соціального й індивідуального, їх взаємозалежності і конфліктних ситуацій, особливості функціонування соціальних традицій і новацій.

У літературознавстві ця тема є малодослідженою. Науковці хоча й неодноразово згадували у своїх працях Дж. Уіндема та Дж. Крістофера, однак ґрунтовних досліджень на цю тему не існує. Їхня творчість переважно розглядалася в передмовах чи післямовах до їхніх книг, загальних працях, присвячених англійській чи світовій фантастиці, або монографіях, головним об'єктом дослідження яких були твори інших письменників.

Мета статті – проаналізувати особливості відображення соціальної проблематики в апокаліптичних романах Дж. Уіндема та Дж. Крістофера й заповнити «білі плями» творчості цих авторів, чії твори опубліковані багатомільйонними тиражами, а романи екранізувалися.

На відміну від багатьох інших авторів, котрі зверталися до фантастичних сюжетів, для Дж. Уіндема та Дж. Крістофера соціально-психологічна проблематика є домінантною. До їхніх підходів справедливе застосування слів відомого британського письменника Дж. Балларда: «Кларк вважає, що майбутнє фантастичної літератури – в космосі, що це єдина для неї тема. А я переконаний, що не можна написати нічого серйозного, якщо не звертатися до сучасного соціального досвіду великої кількості письменників і читачів» [1, с. 11]. Досліджувані автори, як і Дж. Баллард, соціальну проблематику ставили на одне з чільних місць у творі. Тому не випадково багато критиків зараховують їхні твори до соціальної фантастики.

У романі про тріффідів Дж. Уіндем постійно повертається до теми, що людина є суспільна істота, яка не може жити без інших. В одному із сюжетів він наводить аналогію зі стадними тваринами. Письменник звертає увагу на те, що позбавити стадну тварину гурту означає скалічити її, згвалтувати її природу. Вигнанець чи в'язень знають, що існують інші, і ця думка робить можливим їхнє вигнання чи ув'язнення. Але коли стадо перестає існувати, тоді закінчується буття стадної тварини. Вона перестає бути частиною цілого, стає виродком без місця в житті. Якщо вона не зможе зберегти розум, то вона зникне безповоротно [9, с. 376]. Ці думки тісно перегукуються з ідеями Е. Фромма про людину як суспільну істоту, для якої однією з найбільших бід є самотність, переживання її, відчуття її, що пронизують усі його праці, а найбільше працю «Втеча від самотності».

Глобальна катастрофа відкидає людство назад, у той період, коли ще не було суспільного поділу праці. Це впливає й на соціальну свідомість, і на світосприйняття індивіда. Дж. Уіндем у «Дні тріффідів» словами свого героя повідомляє: «У наші дні не так просто повернутися до попереднього погляду на речі. Тепер кожен має вміти розраховувати в усьому на себе. А тоді все було так регламентовано, так переплетено... Кожен так ретельно грав свою маленьку роль, що не важко було прийняти звичку чи звичай за закон природи, і коли встановлений порядок якось порушувався, це тягнуло за собою серйозні наслідки» [9, с. 208]. Обоє письменників зобразили той момент, коли відбувається ломка старих соціальних цінностей і здійснюється адаптація людей до наявного стану речей та формування нових суспільних цінностей.

У творах письменники акцентують увагу на тому, що соціальні проблеми людства посилюють апокаліпсис. Так, у романі «Кракен пробуджується» всесвітній катастрофі, спричиненій прибульцями, які оселилися на океанських глибинах, сприяє політичний розкол людства на два табори – капіталістичний і соціалістичний. «Холодна війна», недовіра, ворожість перешкодили людству вжити своєчасно спільних заходів. Російський літературознавець В. Гопман справедливо відзначає: «Дуже важливо, що, як неодноразово показує письменник, в описаних ним катастрофах винне саме людство: найбільш небезпечно для людей не прибульці, а соціальні й політичні суперечності суспільства, людська жорстокість, жадність, егоїзм, духовна сліпота» [2, с. 17]. Людство в романі отримує жорстокий урок, що не можна потакати людському ego.

Дж. Уіндем також показує, як недоліки людства загрожують його існуванню, і в романі «Мідвічські зозуленята». Гіпертрофований індивідуалізм людей віддзеркалює колективізм дітей-інопланетян. На думку російського літературознавця Ю. Кагарлицького, письменник так наголошує на духовній, а не лише біологічній природі зв'язків між членами колективу, незалежно від того, він людський чи гуманоїдний [5, с. 13].

Однією з проблем, яку зачіпають досліджувані твори, є питання «влада й індивід». Вона в різних творах ставиться відмітно, оскільки апокаліптичні події відбуваються неоднаковими темпами. Там, де вони мають помірний розмах, владні органи продовжують діяти впродовж певного часу, аж доки обставини не зведуть нанівець

усі їхні спроби навести певний лад. Однак можна стверджувати, що питання недовіри суспільних мас до влади на фоні початку глобальної катастрофи стоїть дуже гостро. Можливо, в цьому відобразилися й особисті переконання письменників. Ця тема найглибше порушувалася Дж. Крістофером у романах «Смерть трави» і «Довга зима».

Однією з проблем, яку порушують автори в апокаліптичних романах, є підміна індивідуальної свідомості масовою. Хоча вона тут не отримує такої глибини розкриття, як в антиутопії, однак у багатьох творах цього жанру автори нерідко звертаються до цієї проблеми. Зокрема, вона зображена в сюжетах культивування агресії щодо чужинців, що сприяє пригніченню індивідуальної свідомості на користь масової. Людина нерідко постає перед вибором смерті чи втрати індивідуальної свободи. Індивід, котрий протиставляє себе масі, може бути розчавлений – фізично, морально. Однак, на відміну від антиутопічних творів, в апокаліптичних романах він частіше є переможцем. Вияви любові в цьому світі нерідко є актом збереження індивідуальної свідомості.

Героям книг дуже часто доводиться робити вибір між суспільним та індивідуальним. При цьому вони дедалі частіше керуються не мораллю, а раціоналізмом, практицизмом. У такій непростій ситуації опиняється й Білл Мейсен у своїй подорожі Лондоном, населення якого осліпло. Він бачить на вулицях безліч людей, яких голод і психологічні потреби вигнали на вулицю. На тротуарах і вузьких провулках відбуваються безперервні сутички, перед розбитими вітринами стоять натовпи осліплених людей. Частина з них стоїть назовні, не знаючи, чи перед ними продуктової магазин, а інші лізли через розбите скло, ризикуючи поранити себе. Він відчуває, що необхідно показати цим людям, де знайти їжу, але водночас його зупиняє думка: а чи варто це дійсно робити. Якби він підвів їх до недоторканої продовольчої крамнички, могла б початися тиснява і слабші були б моментально розчавлені на смерть. Також їжа має тенденцію закінчуватися, і що робити тоді з тисячами голодних людей. Можна було б відібрати групи й упродовж тривалого часу годувати їх, але за якими критеріями вибирати. Такі нелегкі думки наповнювали його розум, і він не міг прийняти рішення. З його цивілізаційними поривами допомогти людям боролося внутрішнє відчуття, яке наказувало триматися осторонь. Він бачив, що люди втрачали своє стримуюче начало, на перше місце в них виходили інстинкти, що відповідали за виживання. Його внутрішні побоювання, як показало майбутнє, виявилися небезпідставними. Висловлювання А. Любимової «Вся структура антиутопії пронизана ідеєю антагонізму людини й соціуму» [8, с. 64] доречно й щодо цих апокаліптичних романів.

Очевидно, що не могли автори обійти й таку вагомую соціальну проблему, як поширення насилля в апокаліптичному світі й реакція на нього. Елементи насилля пронизують усі твори письменників. І відтак літературні персонажі, які звикали, що їх у будь-який момент можуть вбити, побити чи відібрати їжу, ведуть себе відповідно до ситуації, що створилася. Типовим відображенням суспільних відносин у індемівського роману про тріффідів стає такий сюжет: *«Із-за рогу вийшов чоловік. Обличчя його сяяло тріумфом, він котив вулицею величезний круг сиру. Почувши мої кроки, він перевернув сир, сів на нього і почав несамовито розмахувати палицею»* [9, с. 344]. У постапокаліптичному світі поширеними стають написи типу «Стій!», «Назад!», за допомогою яких одні групи людей намагаються уникнути контакту з іншими. Таку функцію відіграють і попереджувальні вистріли з вогнепальної зброї. Загалом можна навести десятки прикладів стосунків «людина людині – ворог», які пронизують канву досліджуваних творів.

Однією з проблем, яку порушують письменники, є питання взаємодопомоги, допомоги слабшим або скаліченим. Особливо гостро питання «що робити в таких умовах?» стоїть у «Дні тріффідів». Чи допомагати тисячам бідолах, які втратили зір, знаючи, що це лише відтягне їхню смерть, позаяк припаси їжі в магазинах швидко закінчатся чи вона псується? При цьому існує загроза життю здорових людей, тому що люди в паніці часто ведуть себе неадекватно; жертвою одного з таких незрячих стала Джозелла. Чи турбуватися лише про себе, інших здорових людей і невелику кількість незрячих, переважно з числа рідних, близьких. Дилема, яку не можуть вирішити багато доволі непоганих людей.

У постапокаліптичних соціальних групах людина часто стає цінною не через свої інтелектуальні чи моральні якості, а через здатність приносити користь цій групі, сприяти її виживанню, не бути тягарем. Мимовільний погляд Джона Кастенса на парусинові туфлі хлопчика з групи людей, котрі хотіли до них приєднатися, слугує приводом для того, щоб відмовити цим людям. Він каже Олівії: *«Вони дозволили хлопчику йти в таку погоду в парусинових туфлях... Якщо ви не звернули уваги на ноги сина, значить, можете не помітити що-небудь важливіше. А в результаті будь-хто з нас може загинути»* [6, с. 133–134]. Джон не бачить користі своїй групі від цих людей, оскільки вони не здатні потурбуватися про елементарні речі для себе. І буквально через кілька хвилин побачивши іншу групу, в якій були озброєні люди, він уже думає, як переманити їх на свій бік. Раціоналізм за таких обставин починає панувати над моральністю і звичайною людяністю.

За цих умов кожен шукає свою зграю. І належність саме до «своєї зграї» багатьма персонажами сприймається як благодать. Теоретично-психологічний бік цієї проблеми доволі цікаво висвітлений у книзі К.П. Естес [11, с. 167–197]. Чимало героїв досліджуваних творів досягають цього, проходячи шляхом агресивного лабіринту, як це здійснило гидке качена з однойменної казки Г.К. Андерсена. До цих персонажів, очевидно, належать Білл і Джозелла з «Дня тріффідів», Девід і Розалінда з «Хризалідів», Метью і хлопчик Біллі з «Біля краю безодні». У групі людей, споріднених із ними духовно, вони відчувають комфорт і найбільшу підтримку.

Однією із соціальних проблем, що зображують письменники, є перерозподіл обов'язків, боротьба за владу. Для реалізації свого домінування окремі персонажі часто застосовують насилля до членів своєї групи, зокрема так робить Джо Міллер із роману Дж. Крістофера «Біля краю безодні». Такі сцени часто викликають у читача аналогії з більш ранніми формами розвитку людини, показуючи, як руйнування соціальних інституцій і зв'язків може далеко відкинути людину назад у її розвитку.

Звертають увагу письменники на те, що, попри деспотичний характер окремих лідерів, люди відчують потребу в підтримці групи, в один одному, вони часто шукають підтримки й допомоги. Це, звичайно, не ті групи однодумців, людей споріднених духовно, про які ми згадували раніше. Проте митці в черговий раз підкреслюють соціальну природу людини. Датський філософ, основоположник екзистенціалізму, С. К'єркегор справедливо відзначає: «Якби людство не зв'язувалося воедино ніякими священними узами ... яке було б тоді пусте й безутішне життя!» [К'єркегор 1991, 15]. Проте обоє авторів у свої творах згадують і протилежні випадки, коли соціальна природа людини зазнає руйнівних випробувань і психологічних травм, що призводить до різкого зменшення соціальних зв'язків. Сентенції «сила вирішує все» та «людина людині – ворог» у таких умовах набирають оновленого, більш гучного й реального звучання.

Зображуючи апокаліпсис, як Дж. Уіндем, так і Дж. Крістофер не впевнені, що більшість людей винесуть із цього якісь соціальні уроки. У творах, навіть коли небезпека загрожує з усіх боків, багато людей не поспішають об'єднуватися: вони воліють бути членом невеликої групи й не думають про завтрашній день. Вони не розуміють, що невеликі громади приречені на тваринне існування та деградацію.

Варто також відзначити, що письменники показали не лише винятково негативні впливи глобальної катастрофи на долі людей і соціуму, а й порушили проблему побудови нового більш досконалого суспільства на уламках минулого. Особливо це стосується Дж. Уіндема, який сприймав її не лише як кінець всього, а як нові можливості. Китайська піктограма, що символізує кризу, складається з двох основних знаків, один із яких означає небезпеку, а інший – можливість, – пише С. Гроф [3, с. 32]. Ця двобічна ідея супроводжує всі твори письменника.

Також варто відзначити, що загибель однієї цивілізації й зображення виникнення на її уламках іншої певною мірою передбачають відкинення ідеї прогресу в розвитку людства. У розвитку людства можливі збої, тупикові рухи, повернення назад. Ще свого часу Ф. Ніцше писав: «Людство не являє собою розвиток до кращого, чи сильнішого, чи до вищого, як у це до цих пір вірять. «Прогрес» є лише сучасна ідея. Теперішній європейець за своєю цінністю глибоко нижчий за європейця епохи Відродження, поступовий розвиток категорично не становить собою якої-небудь необхідності підвищення, посилення». Зрозуміло, що слова Ф. Ніцше значно гіперболізовані, проте він один із перших позацерковних філософів, хто поставив під сумнів поступовий прогрес соціуму, вказавши на його кризи та надломи. Пізніше К. Ясперс (сучасник Дж. Уіндема й Дж. Крістофера) писав, що ознаки такого надлому стали поширеними: освіта підміняється порожнім знанням, душевна субстанціональність – усесвітнім лицедійством, нудьга поборюється за допомогою наркотиків [4, с. 142–143]. Розквіт апокаліптичного жанру не останньою мірою завдячує цьому надломові. Схожі ідеї містяться й у багатьох апокаліптичних творах, особливо уіндемівських.

Загалом можна стверджувати, що досліджувані твори попереджають про широкий спектр небезпек соціального регресу, який може загрозовувати людству в результаті природних, технологічних і соціальних катастроф. Вони дають читачеві змогу глибше зрозуміти, що людина значною мірою є соціальна істота, носій певного соціального світогляду й норм поведінки. І коли цей соціум зазнає вагомій руйнації, то пошкодженими стають і колишня соціальна свідомість і поведінка. Сили набирають антисоціальні дії, проте в нових умовах можуть також спостерігатися ростки нових суспільних традицій, більш придатних до нової реальності.

Обидва письменники також показують, що вижити в постапокаліптичному світі одинакам чи невеликим групам людей неможливо. Це починають розуміти й персонажі їхніх творів, пройшовши через різноманітні поневір'яння. Лише згуртувавшись, можна подолати перешкоди – такий один із висновків, що напрашуються після прочитання книг.

Література:

1. Гопман В. «Единственная по-настоящему непознанная планета – Земля...» / В. Гопман // Баллард Дж.Г. Утонувший великан: Рассказы / Дж.Г. Баллард. – М. : Известия, 1991. – С. 5–13.
2. Гопман В. «И пока будет жизнь, будет надежда...»: Уроки Джона Уиндема / В. Гопман // Книжное обозрение. – 1996. – № 21. – 21 мая. – С. 16–17.
3. Гроф С. Духовный кризис: понимание эволюционного кризиса / С. Гроф // Гроф С. Духовный кризис: Когда преобразование личности становится кризисом / С. Гроф ; пер. с англ. – М. : АСТ и др., 2003. – С. 24–63.
4. Гуревич П.С. Культурология / П.С. Гуревич. – 3-е изд, перераб., доп. – М. : Гардарики, 2000. – 280 с.
5. Кагарлицкий Ю. О Джоне Уиндеме / Ю. Кагарлицкий // Уиндем Дж. День Триффидов: Роман. Рассказы / Дж. Уиндем ; пер. с англ. – М. : Молодая гвардия, 1966. – Т. 8. – 1966. – С. 5–16.
6. Кристофер Дж. Смерть травы. Долгая зима. У края бездны / Дж. Кристофер ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2002. – 637 с.
7. Кьєркегор С. Страх и трепет / С. Кьєркегор. – Л., 1991. – 45 с.
8. Любимова А. Ф. Жанр антиутопии в XX веке: содержательные и поэтологические аспекты / А.Ф. Любимова. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 2001. – 91 с.
9. Уиндем Дж. Паутина / Дж. Уиндем ; пер. с англ. – К. : Альтерпрес, 1993. – 752 с.
10. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм ; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1995. – 253 с.
11. Эстет К.П. Бегущая с волками: Женский архетип в мифах и сказаниях / К.П. Эстет. – К. : София ; М. : София, 2004. – 496 с.

Анотація

**М. КУЛЕШИР. СОЦІАЛЬНЕ ТА ІНДИВІДУАЛЬНЕ В АПОКАЛІПТИЧНИХ РОМАНАХ
ДЖ. УИНДЕМА Й ДЖ. КРИСТОФЕРА: КОНФЛІКТ І ВЗАЄМОДІЯ**

У статті аналізуються взаємодія й конфлікт соціального та індивідуального у творах Дж. Уиндема й Дж. Кристофера. Звернуто увагу на те, що людина – суспільна істота, носій певного соціального світогляду й поведінки, розглянуто небезпеки соціального регресу.

Ключові слова: апокаліптичний роман, глобальна катастрофа, апокаліпсис, соціальне, індивідуальне.

Аннотация

**М. КУЛЕШИР. СОЦИАЛЬНОЕ И ИНДИВИДУАЛЬНОЕ В АПОКАЛИПТИЧЕСКИХ РОМАНАХ
ДЖ. УИНДЕМА И ДЖ. КРИСТОФЕРА: КОНФЛИКТ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ**

В статье анализируется взаимодействие и конфликт социального и индивидуального в произведениях Дж. Уиндема и Дж. Кристофера. Обращено внимание на то, что человек является общественным существом, носителем определенного социального мировоззрения и поведения, рассмотрены опасности социального регресса.

Ключевые слова: апокаліптичний роман, глобальна катастрофа, апокаліпсис, соціальне, індивідуальне.

Summary

**M. KULESHIR. THE SOCIAL AND INDIVIDUAL IN THE APOCALYPTIC NOVELS
BY J. WYNDHAM AND J. CHRISTOPHER: THE CONFLICT AND INTERACTION**

The article analyzes the interaction and conflict of the social and individual in the novels by J. Wyndham and J. Christopher. Attention is given to the fact that human is a social being with certain social outlook and behavior; the dangers of social regression are considered.

Key words: apocalyptic novel, global catastrophe, Apocalypse, social, individual.